

- 2) สื่อสัมพันธ์ระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนกับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องทุกระดับ เพื่อให้เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน
- 3) เผยแพร่ ประชาสัมพันธ์งานขององค์กรพัฒนาเอกชน ต่อประชาชนในระดับกว้าง

นอกจากนี้ยังมีการตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนบนทามภูมิภาคต่าง ๆ ให้เป็นหน่วยงานประสานงานภายในภาคนั้น ๆ (กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา, 2529, Amara Pongsapich, 1994a) ผลพวงจากการพยายามขององค์กรพัฒนาเอกชนที่จะประสานความร่วมมือกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) ด้วยกันและกับหน่วยงานของรัฐบาล โดยเฉพาะที่ผ่านเวทีการสัมมนาต่าง ๆ ที่ทาง อพช. จัดขึ้น ทำให้หน่วยงานของภาครัฐเช่น กรมพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร ได้รับอิทธิพลแนวความคิดด้านการพัฒนา จากประสบการณ์การทำงานของ อพช. และมีการปรับบทบาทของเจ้าหน้าที่ ในการทำงานพัฒนา เช่น พัฒนาการอำเภอ พัฒนาการตำบล เริ่มมีการวางแผนงานร่วมกับสภาตำบล คณะกรรมการหมู่บ้าน ได้เริ่มเน้นการพัฒนาผู้นำและขีดความสามารถการจัดการองค์กรในระดับกลุ่มกิจการต่าง ๆ หรือการปรับนโยบายในการให้ความสำคัญต่อการส่งเสริมการเกษตรแบบ “ไร่นาสวนผสม” ของกรมส่งเสริมการเกษตร นอกจากนี้บทบาทของ อพช.ยังได้รับการยอมรับมากขึ้น โดยเฉพาะในการเริ่มเข้ามีส่วนร่วมในการวางแผนกำหนดนโยบายร่วมกับกลไกและตัวแทนของรัฐ ดังจะเห็นได้จากการเข้ามีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 และที่ 8 และพบว่าการสัมมนาร่วมกันหลายครั้งระหว่าง อพช.ภาคกับนักการเมืองและรัฐมนตรี หลายครั้งเช่นในช่วง ครม.สัญญาจร ตลอดจนการเข้าร่วมในกรรมาธิการของรัฐสภา ในการให้ข้อมูลและแสดงความคิดเห็นต่อนโยบายสำคัญของประเทศ เช่น การพัฒนาชุมชนแออัดในเมือง การพัฒนาเด็ก สตรี และเยาวชน สวัสดิการสังคมและการคุ้มครองแรงงาน แต่อย่างไรก็ตาม เอนก นาคะบุตร (2533) เห็นว่าการประสานสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นเพียงการเริ่มต้น แต่ยังไม่สามารถส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม หรือผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบายได้มากนัก นอกจากนี้ยังเห็นว่า การยอมรับบทบาทของนักพัฒนาจากภาครัฐยังมีข้อจำกัด โดยเฉพาะหาก อพช. เข้าร่วมเคลื่อนไหวในประเด็นหรือกรณีที่สัมพันธ์กับ “อำนาจรัฐ” ดังนั้น อพช.จึงเห็นความจำเป็นต้องมีการยกระดับการเคลื่อนไหว โดยเฉพาะความต้องการสนับสนุนจากกระบวนการสังคมของชนชั้นกลาง รวมทั้งประชาชนในเมือง เพื่อก่อให้เกิดถ่วงดุลในสังคม เกิดการรับรู้และถ่ายทอดข้อมูลระหว่างหมู่บ้าน เมือง ประเทศและโลก เพื่อให้เกิดการปรับตัวที่เท่าทันหรือใกล้เคียงกับสถานการณ์เปลี่ยนแปลงของโลก

องค์กรที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม

กระแสความสนใจในปัญหาสิ่งแวดล้อม ได้มีจุดเริ่มต้นจากการขยายตัวของปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ ที่เน้นอุตสาหกรรมส่งออก การท่องเที่ยวและบริการ ตลอดจนอุตสาหกรรมชนบท ดังที่กล่าวไว้ข้างแล้ว สถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม ได้เริ่มทวีความรุนแรงและกระทบกระเทือนชาวบ้านมากขึ้น และนำมาซึ่งความขัดแย้งและการเผชิญ

หน้ากันระหว่างภาครัฐและประชาชน และระหว่างนายทุนทั้งระดับชาติและข้ามชาติ กับประชาชน จนเกิดเป็นการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติซึ่งองค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้เข้าร่วมสนับสนุนการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้าน และจากจุดนี้เองได้เกิดการรวมตัวของกลุ่มคนเพื่อทำงานด้านสิ่งแวดล้อมโดยตรง ไม่ว่าจะเป็นการรวมกลุ่มขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อม การรณรงค์ และเผยแพร่ปัญหาที่เกิดขึ้น ตลอดจนการรวมกลุ่มของประชาชนที่ได้รับผลกระทบ เพื่อเรียกร้องต่อต้าน โครงการหรือกิจกรรมของภาครัฐและเอกชน ที่มีผลกระทบต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น และต่อสังคมโดยรวม

นอกจากนี้การเกิดแนวคิดการพัฒนา ที่เรียกว่า “ภูมินิเวศวัฒนธรรม” ที่เป็นกระแสความคิดการพัฒนาชนบท ที่คำนึงถึงสภาพภูมิศาสตร์ในระดับภาคหรือท้องถิ่น และสภาพแวดล้อมทางกายภาพในภูมิศาสตร์อันได้แก่ ป่า ดิน และน้ำ รวมถึงวัฒนธรรม ภูมิความรู้ ความเชื่อ ประเพณี หรือแม้แต่เครือญาติ ตัวอย่างเช่นการเกิดกลุ่มในท้องถิ่น ที่เป็นการรวมตัวกัน เพื่อดำเนินกิจกรรมร่วมกันไม่ว่าจะมีจุดประสงค์ ในการต่อสู้ คัดค้านโครงการหรือกิจกรรมของรัฐ หรือมีเป้าหมายในการรวมกลุ่มเพื่อสิ่งแวดล้อม เช่น กลุ่มฮักเมืองน่าน กลุ่มสิ่งแวดล้อมพะเยา กลุ่มสิ่งแวดล้อมลำปาง ชุมชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจังหวัดแพร่ ซึ่งพบว่า ส่วนใหญ่กลุ่มจะประกอบด้วยคนในท้องถิ่นที่เห็นผลกระทบการพัฒนาจากส่วนกลางว่า มีปัญหาแก่ท้องถิ่น จึงรวมตัวกันเพื่อเสนอทางเลือกใหม่ในการพัฒนา (ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, 2539)

ดังนั้นจากการที่ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้กระทบสังคม ทั้งในเขตเมืองและในชนบท การก่อตัวของกลุ่มต่าง ๆ ทางด้านสิ่งแวดล้อม จึงมีทั้งกลุ่มที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมในเมือง ในชนบท หรือในพื้นที่ที่มีปัญหา และมีการรวมตัวในลักษณะกลุ่มบ้าง โครงการบ้าง หรืออาจพัฒนาออกมาในรูปของ มูลนิธิ และสมาคม ลักษณะของการรวมตัว มักจะเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่อยู่ในท้องถิ่นและสนใจในปัญหาเดียวกัน หรือรวมกันเพื่อศึกษา และแก้ไขปัญหาย่อยที่อยู่ในขอบเขตพื้นที่เดียวกัน จะขอยกตัวอย่างกลุ่มต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งได้จากการรวบรวมของข่าวความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาไทยไว้ในหนังสือประกอบการจัดงานเวทีสิ่งแวดล้อมไทย 39 เรื่อง “ท้องถิ่นของเรา: ทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน” (อนุชาติ พวงสำลี (บรรณาธิการ), 2540)

กลุ่มภาคเหนือตอนบน จะมีการรวมกลุ่มกันในหมู่ชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากลุ่มน้ำเดียวกัน หรือผืนป่าต้นน้ำเดียวกัน โดยมีการตั้งกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรร่วมกัน เช่น กลุ่มป่าชุมชนอนุรักษ์ป่าต้นน้ำแม่คอง เครือข่ายอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าลุ่มน้ำแม่ว่าง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มกันของกลุ่มอนุรักษ์ และชาวบ้านเพื่อคัดค้านการก่อสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น ที่จังหวัดแพร่ ซึ่งในปัจจุบันยังเป็นประเด็นที่ยังมีความขัดแย้งกันอยู่ ระหว่างหน่วยงานของภาครัฐ และกลุ่มที่ต่อต้าน

กลุ่มภาคเหนือตอนล่างและภาคกลาง จะเป็นการรวมตัวกันทำงานในระดับพื้นที่ โดยเฉพาะในเขตจังหวัด เช่น กลุ่มพิทักษ์สิ่งแวดล้อมพยุหะ ชมรมพิทักษ์สิ่งแวดล้อมอุทัยธานี

โครงการผสานชีวิตและสิ่งแวดล้อมพิษณุโลก เป็นต้น นอกจากนี้ได้มีการรวมตัวกันเป็นคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมภาคเหนือตอนล่าง ที่จะทำหน้าที่ประสานความร่วมมือทำงานเป็นเครือข่าย

กลุ่มภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีการรวมตัวกันเพื่อทำงานด้านสิ่งแวดล้อมทั้งในเขตเมืองและชนบท โดยในเมืองนั้นได้เกิดองค์กรขึ้นในหลายจังหวัดใหญ่ ๆ ที่เริ่มมีปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมในเมือง เช่น สหชุมชนพัฒนานครขอนแก่น ที่จังหวัดขอนแก่น ที่โคราช มีโครงการชุมชนแออัดพิทักษ์ลำตะคอง ซึ่งเป็นตัวอย่างของเครือข่ายประชาชนในเมืองที่มีนักธุรกิจ และกลุ่มชนชั้นกลางประสานงานกันเป็นเครือข่ายเพื่อพัฒนาเมือง นอกจากนี้ยังมีเครือข่ายคนจนในเมือง และประชาชนในชุมชน เพื่อปรับปรุงสิ่งแวดล้อมในชุมชน ช่วยเหลือกันทางเศรษฐกิจ สาธารณสุข และมีการเข้าร่วมในการพัฒนาเมืองกับกลุ่มอื่นๆ เช่น มีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การพัฒนาที่อยู่อาศัยและการเก็บขยะ การทำธุรกิจชุมชน เป็นต้น

ภาคตะวันตก พบว่า เครือข่ายองค์กรประชาชนในแถบนี้ ยังไม่มีการรวมตัวอย่างจริงจัง แม้จะมีองค์กรประชาชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ทำงานตามจังหวัดต่างๆ อยู่ เช่น ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม สุพรรณบุรี กลุ่มอนุรักษ์จังหวัดกาญจนบุรี อย่างไรก็ตามที่จังหวัดเพชรบุรี ได้เกิด "กลุ่มคนรักเมืองเพชร" ที่เป็นการรวมตัวของกลุ่มบุคคล ทั้งนักวิชาการและประชากรพื้นที่ นักธุรกิจท้องถิ่นและนักธุรกิจจากกรุงเทพฯ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำกิจกรรมเพื่อสังคมแก่เมืองเพชรบุรี นอกจากนี้ในเขตพื้นที่ทางภาคตะวันตก เป็นพื้นที่ที่มีป่าและภูเขามาก จึงเป็นแหล่งที่เกิดปัญหาความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรค่อนข้างสูง โดยเฉพาะ การสร้างเขื่อน การบุกรุกพื้นที่ป่าหรือการเกิดการรวมกลุ่มเพื่อต่อต้านการสร้างท่อส่งแก๊สของชาวบ้านในจังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

ภาคตะวันออก การกำหนดให้ภาคตะวันออกเป็นพื้นที่พัฒนาชายฝั่งตะวันออก (Eastern Seaboard) ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมจากนิคมอุตสาหกรรม ซึ่งปัญหาสารพิษในอากาศจากโรงงานที่มีต่อประชาชนและโรงเรียน ในเขตมาบตาพุดที่เพิ่งเกิดขึ้น เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนตัวอย่างหนึ่งของผลกระทบที่เกิดขึ้น แต่ยังไม่มีการรวมตัวกันอย่างจริงจังของประชาชนในเขตนี้ ที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น

ภาคใต้ มีกลุ่มต่างๆ เกิดขึ้นมากมายในพื้นที่ภาคใต้ ซึ่งมีทั้งกลุ่มที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม และพัฒนา เช่น กลุ่มที่ทำงานเกี่ยวข้องกับทะเลสาบสงขลา ก็มีถึง 20 องค์กร หรือกลุ่มที่ส่งเสริมอาชีพ กลุ่มพัฒนา หรือที่เป็นที่รู้จัก ก็คือ กลุ่มออมทรัพย์ของบ้านคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีชมรมหยาดฝน เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าองค์กรเหล่านี้บางองค์กรที่มีบทบาทอย่างมากต่อการพัฒนาจังหวัด เช่น กลุ่มนครฟอรัม กลุ่มนคร-บวรรัตน์ ชมรมรักบ้านเกิด กลุ่มวิสัยทัศน์เมืองคอน กลุ่มเยาวชนคนนคร ที่มีกิจกรรมร่วมกับข้าราชการในจังหวัด

เขตกรุงเทพมหานครและปริมณฑล การเคลื่อนไหวรวมตัวของกลุ่มต่างๆ ในเขตกรุงเทพมหานคร อาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ การรวมตัวของกลุ่มชนชั้นกลาง หรือกลุ่ม

บุคคลที่ตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จัดตั้งเป็นกลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ โดยแม้จะมีศูนย์ กลางอยู่ในกรุงเทพฯ แต่มีบางองค์กรที่ทำงานในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของทั้งประเทศ ตัวอย่าง เช่น สมาคมสร้างสรรค์ไทย (ตาวีเศษ) มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยในพระบรมราชินูปถัมภ์ มูลนิธิโลกสีเขียว มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการรวมกลุ่มกันในลักษณะการต่อต้าน คัดค้านโครงการต่างๆ ของภาครัฐ เช่นเดียวกับการรวมกลุ่มในลักษณะเดียวกันในภาคอื่นๆ เช่น การรวมตัวคัดค้านการสร้างทางด่วนขั้นที่สองของชุมชนบ้านครัว หรือการต่อต้านของกลุ่มครูและนักเรียนโรงเรียนมาแตร์เดอีวิทยาลัย ในการก่อสร้างสถานีรับส่งของรถไฟฟ้า ซึ่งโครงการเหล่านี้มีผลกระทบต่อชุมชน ตลอดจนปัญหาสิ่งแวดล้อมในเขตพื้นที่ที่โครงการเหล่านี้ดำเนินการอยู่

ตัวอย่างกิจกรรมที่กลุ่มเหล่านี้ได้ดำเนินการเพื่อปกป้องท้องถิ่นในเรื่องสิ่งแวดล้อม เช่น การรวมตัวของชุมชนชาวบ้านทางภาคเหนือ เพื่อให้รัฐยกเลิกการให้สัมปทานป่าไม้ ซึ่งมีการจัดตั้งระบบเป็นคณะกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ในระดับหมู่บ้าน และขยายตัวไปตามแนวที่เป็นป่าผืนเดียวกัน เช่น ชุมชนแม่วาง ที่ครอบคลุมพื้นที่ถึง 4 อำเภอ คอยดูแลป่าบนดอยร่วมกัน และแนวความคิดนี้ได้ขยายตัวลงมาสู่พื้นที่ลุ่มน้ำตอนล่างมากขึ้น มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำระดับภูมิภาคในหลายจังหวัด เช่น เชียงราย เชียงใหม่ ลำพูน พะเยา น่าน และพบว่าบางครั้งมีการทำงานร่วมกันระหว่างองค์กรชาวบ้านกับภาครัฐ เช่น โครงการพัฒนาที่สูงดอยสามหมื่น ที่เป็นหน่วยอนุรักษ์ต้นน้ำ โดยชาวบ้านเข้ามาช่วยดูแล และรักษาป่าและไฟป่า แต่ก็มีความขัดแย้งของชาวบ้านและภาครัฐเช่นกัน เช่น กรณีป่าสนวัดจันทร์ ที่เป็นต้นน้ำแม่แจ่มจังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันบวชป่าสน เพื่อคัดค้านโครงการตัดไม้แปรรูปขององค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ และได้ขยายเชื่อมโยงไปถึงอำเภอฮอดด้วย เนื่องจากลำน้ำแม่แจ่มไหลผ่านอำเภอฮอด เหล่านี้เป็นความรู้สึกผูกพันของคนที่อยู่ลุ่มน้ำเดียวกัน เกิดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย เกิดความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน ต้องช่วยเหลือกัน เกิดเป็นแนวคิด เครือข่ายลุ่มน้ำ และนอกจากเป็นแนวคิดการเชื่อมโยงของเครือข่ายที่อยู่ลุ่มน้ำเดียวกันแล้วยังเป็นจุดเริ่มต้นความร่วมมือกับคนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นคนชั้นกลางในเมือง และพบว่าทิศทางเช่นนี้กำลังขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ และมีพลังมากขึ้น (ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ, 2539)

จากตัวอย่างการรวมกลุ่มของกลุ่มบุคคลและเครือข่าย เพื่อทำงานด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย ทั้งในเขตเมืองและชนบท ของประเทศไทย จึงมีดำริในการสร้างองค์กร ซึ่งทำหน้าที่เป็นองค์กรประสานงานกลุ่มต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะเป็นผลพวงมาจากการจัดงานเวทีสิ่งแวดล้อมที่จัดขึ้นครั้งแรก ในปี พ.ศ. 2533 และมีการดำเนินการจัดมาทุกปี อาจถือได้ว่างานเวทีสิ่งแวดล้อม นั้นได้กลายเป็น "สะพานเชื่อมโยง" องค์กรด้านสิ่งแวดล้อมทั่วประเทศ ทั้งของภาครัฐ ธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชุมชน ตลอดจนเครือข่ายองค์กรต่างๆ ให้มีโอกาสได้มาพบปะ แลกเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์ พร้อมกับการร่วมกันกำหนดบทบาทขององค์กรสมาชิก และร่วมกันประมวลข้อเสนอแนะต่อรัฐบาล ต่อผู้บริหารองค์กรระดับนโยบาย และสาธารณชนทั่วไป และจากการประชุมประจำปี เวทีสิ่งแวดล้อม 38 นี้เอง ได้มีมติร่วมกันในการ

จัดตั้ง “ช่วยความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาไทย” (Thai Environment and Development NETwork- TEDNET) ขึ้นเพื่อเป็นองค์กรประสานงานขององค์กรสมาชิกที่มีอยู่ทั้งหมดประมาณ 200 องค์กร โดยกำหนดภารกิจและกลยุทธ์หลัก คือ เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมองค์กรสมาชิก “เครือข่ายสิ่งแวดล้อม” และ “ประชาคมจังหวัด” ให้เข้ามามีส่วนร่วมกับภาครัฐและภาคธุรกิจ ในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ (อนุชาติ พวงสำลี (บรรณาธิการ), 2540)

มีงานศึกษาถึงบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์ ในการจัดการสิ่งแวดล้อม ของ ผศ. ดร. ดารารัตน์ อานันท์สูงศักดิ์ และ ผศ.ดร.โอรส ลีลากุลธนิต (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539) ที่ศึกษาเฉพาะองค์กรเอกชนที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม 44 องค์กร ซึ่งได้จดทะเบียนเป็นองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม พบว่า องค์กรเหล่านี้ได้เข้าร่วมกิจกรรมกับหน่วยงานของรัฐ โดยรัฐให้โอกาสในการเข้าร่วมทั้งในระดับการเสนอความคิดเห็นและระดับการตัดสินใจด้วย

องค์กรด้านสาธารณสุข

ในอดีตนั้นการดูแลสุขภาพและการสาธารณสุข มักเป็นการรับผิดชอบของครอบครัวและชุมชน ต่อมาความก้าวหน้าทางการแพทย์และการพัฒนาระบบสาธารณสุขแผนปัจจุบัน ทำให้ภาครัฐเข้ามามีบทบาทแทนที่ครอบครัวและชุมชน แต่ปัญหาของคุณภาพประสิทธิภาพและการกระจายการให้บริการของภาครัฐยังไม่สามารถแก้ไขปัญหาสาธารณสุขได้โดยลำพัง จึงมีความพยายามนำความคิดที่จะให้ประชาชนและชุมชนช่วยดูแลสุขภาพของตนเองตามหลักการของ “สาธารณสุขมูลฐาน” เกิดเป็นโครงการของภาครัฐ ที่จัดตั้งอาสาสมัครสาธารณสุข และการสนับสนุนการรวมตัวเป็นกลุ่มของกองทุนต่าง ๆ เช่น กองทุนยา กองทุนสุขภาพ จนถึงการจัดตั้งศูนย์สาธารณสุขมูลฐานชุมชน แต่ก็พบว่าความพยายามเหล่านี้ ไม่ประสบความสำเร็จเท่าไรนัก เนื่องจากการจัดตั้งและขึ้นจากภาครัฐ

ในขณะเดียวกันก็เกิดกลุ่มองค์กรของเอกชนที่รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านสุขภาพอนามัยทั้งในระดับชุมชนชนบท ในเขตเมือง มีกิจกรรมตั้งแต่การพัฒนาบริการสุขภาพ จนถึงการคุ้มครองผู้บริโภค การดำเนินการขององค์กรทางด้านสาธารณสุขของภาคเอกชนหรือประชาชนมีกิจกรรมที่เป็นรูปธรรมแห่งความสำเร็จหลายกิจกรรม เช่น การวางแผนครอบครัว การสุขภาพอนามัยสะอาด การพัฒนาโรงพยาบาลชุมชน สถานีอนามัย การเผยแพร่ความรู้ด้านสุขภาพสู่ประชาชน การคุ้มครองผู้บริโภคด้านสุขภาพ การเผยแพร่และพัฒนาสมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้าน การรณรงค์เรื่องการไม่สูบบุหรี่ เป็นต้น โดยมีข้อสังเกตว่า ความสำเร็จมักเกิดขึ้นกับองค์กรที่ทำงานประสานงานกับภาครัฐและธุรกิจ (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ, 2540)

กลุ่มหรือองค์กรที่รวมตัวกันเพื่อทำงานด้านสุขภาพมีจำนวนมากพอสมควร ดัง ข้อมูลเมื่อปี พ.ศ.2535 พบว่ามีประมาณ 170 องค์กร โดย 130 องค์กรได้จดทะเบียนเป็นมูลนิธิ เป็นสมาคม 30 องค์กร และมีเพียง 10 องค์กรที่ไม่ได้จดทะเบียน ซึ่งจำนวนองค์กรที่จดทะเบียนนี้

สะท้อนให้เห็นถึงกิจกรรมหลักและวิธีดำเนินกิจกรรมที่เน้นลักษณะสวัสดิการสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก แต่ก็พบว่ามีความไม่น้อยที่เป็นการรวมกลุ่มของแพทย์ หรือเภสัชกร ที่มีแนวความคิดก้าวหน้า ที่พยายามผลักดันกิจกรรมเพื่อสนับสนุนสุขภาพอนามัยของประชาชน (Amara Pongsapich, 1994 b)

รูปแบบขององค์กรสาธารณสุขที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เพ็ญจันทร์ ประดับมุข (2540) ได้เสนอไว้เป็น 4 ลักษณะคือ

1) องค์กรอิสระสาธารณประโยชน์ ที่เป็นการรวมกลุ่มของกลุ่มเพื่อนหรือบุคคลมาร่วมทำกิจกรรมกัน และค่อยๆ ก่อรูปเป็นองค์กร มีการขยายกิจกรรม ขยายจำนวนสมาชิก จนพัฒนาแนวทางกิจกรรมเพื่อพัฒนาสังคม ที่อาศัยความรู้ความชำนาญให้เกิดประโยชน์ ตัวอย่างองค์กรลักษณะนี้ได้แก่ มูลนิธิหมอชาวบ้าน มูลนิธิสาธารณสุขกับการพัฒนา (กลุ่มศึกษาปัญหา) มูลนิธิแพทย์ชนบท ชมรมแพทย์ชนบท สมาคมทำหมันแห่งประเทศไทย มูลนิธิฮอทไลน์ มูลนิธิสาธารณสุขแห่งชาติ สมาคมพัฒนาประชากร เป็นต้น

2) องค์กรวิชาชีพ สมาชิกขององค์กรลักษณะนี้มักจะเป็นคนของรัฐ แต่ต้องการรวมตัวกัน โดยเป้าหมายในระยะแรกอาจเป็นเพื่อพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนปัญหา และหาแนวทางแก้ไข โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับวิชาชีพของตนเอง แต่ก็มีบางส่วนที่พัฒนาไปสู่การใช้วิชาชีพเพื่อประโยชน์ของประชาชน พบว่าบางองค์กรมีบทบาทมากจนได้รับการยอมรับจากภาครัฐ ถึงกับมีกฎหมายรับรองให้ด้วย เช่น แพทย์สภา สภาการพยาบาล ทันตแพทย์สภา และสภาเภสัชกรรม เป็นต้น

3) กลุ่มหรือองค์กรประชาชนที่รวมตัวโดยการริเริ่มจากประชาชน เช่นการรวมตัวของประชาชนเพื่อให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา ตัวอย่างที่เห็นชัดๆ คือ การรวมตัวเพื่อช่วยเหลือกันเมื่อเกิดปัญหาวิกฤต เช่น เหตุการณ์เกิดภัยธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ไฟไหม้ น้ำท่วม และการรวมกลุ่มกันในสถานการณ์ปัญหาโรคเอดส์ เช่น กลุ่มผู้ติดเชื้อเอดส์ กลุ่มเพื่อนชีวิตใหม่ เป็นต้น

4) องค์กรที่รวมตัวโดยรัฐ กลุ่มเหล่านี้จะได้แก่ อสม. และ ผสส. ภายใต้แนวความคิดสาธารณสุขมูลฐาน ซึ่งบทบาทของกลุ่มนี้ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า ไม่ประสบความสำเร็จในการทำงาน และการผลักดันให้มีกิจกรรมในการดูแลสุขภาพของประชาชนมากนัก เนื่องจากยังมีลักษณะการดำเนินการในลักษณะ Top-down

การขยายตัวขององค์กรที่ทำงานด้านสาธารณสุข ทั้งจำนวนและบทบาท ทำให้เกิดการจัดตั้งองค์กรเพื่อทำหน้าที่ เป็นผู้ประสานงานองค์กรที่ทำงานด้านสาธารณสุขด้วยกัน เหมือนองค์กรที่ทำงานด้านพัฒนาและสิ่งแวดล้อม เป็น “คณะกรรมการประสานงานองค์กรเอกชนเพื่อการสาธารณสุขมูลฐาน (คปอส.) ” เมื่อปี พ.ศ.2526 เพื่อเป็นผู้ประสานงานระหว่างองค์กรสมาชิก

ด้วยกัน และองค์กรของรัฐ และระหว่างประเทศและเพื่อผลักดันกิจกรรมที่ส่งผลต่อการดำเนินงานสาธารณสุขอย่างเป็นระบบ รวมถึงสนับสนุนการทำงานขององค์กรสมาชิกทั้งด้านวิชาการและทรัพยากรอื่นๆ

สถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคเอดส์ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีการขยายบทบาทและกิจกรรมขององค์กรพัฒนาเอกชน ให้มีส่วนร่วมในการป้องกันและแก้ไขปัญหา การทำงานเกี่ยวกับโรคเอดส์ ไม่ได้จำกัดเฉพาะองค์กรที่เน้นงานสาธารณสุขหรืองานด้านสุขภาพเท่านั้น แต่องค์กรเอกชนที่เคยมีกิจกรรมเน้นหนักทางด้านอื่นๆ ก็เริ่มเข้ามามีบทบาทในงานอันเกี่ยวข้องกับโรคเอดส์ด้วย และพบว่าในขณะเดียวกันก็จะเกิดองค์กรใหม่เพื่อทำงานเรื่องเอดส์โดยเฉพาะเช่นกัน ดังที่ นาถฤดี และ วรณา (2535) ได้เคยรวบรวมรายชื่อองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับโรคเอดส์โดยจำแนกองค์กรที่เน้นกิจกรรมเรื่องโรคเอดส์เป็นหลัก และองค์กรที่มีกิจกรรมเกี่ยวกับโรคเอดส์ร่วมกับกิจกรรมอื่น โดยในปีพ.ศ.2535 มีองค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับการป้องกันและควบคุมโรคเอดส์ในขณะนั้น 58 องค์กร พบว่าองค์กรที่มีการดำเนินการเกี่ยวกับโรคเอดส์ร่วมกับกิจกรรมอื่นถึง 45 องค์กร ปัจจัยที่ทำให้องค์กรพัฒนาเอกชนได้สนใจในกิจกรรมเกี่ยวกับโรคเอดส์นั้น ส่วนหนึ่งเนื่องจากความเกี่ยวพันระหว่างโรคเอดส์กับกิจกรรมหลักขององค์กรเหล่านั้น เช่น องค์กรที่ทำงานเกี่ยวกับการช่วยเหลือเด็กที่พบว่าเด็กในโครงการติดเชื้อเอชไอวี เป็นต้น นอกจากนี้ส่วนหนึ่งยังเป็นปัจจัยจากกระแสการสนับสนุนในการให้เงินทุนแก่หน่วยงานต่างๆ ในการรณรงค์ป้องกัน และควบคุมเกี่ยวกับโรคเอดส์ ทำให้องค์กรเหล่านี้หันมาสนใจในงานนี้เพิ่มขึ้น แต่ลักษณะกิจกรรมที่ดำเนินการนั้นเป็นการเน้น กิจกรรมเชิงป้องกัน เป็นหลัก และมักเป็นกิจกรรมที่ไม่ต่อเนื่อง บางครั้งลักษณะการทำงานก็เป็นการทำงานแบบการประสานงาน ส่งต่อให้องค์กรที่ทำงานเฉพาะด้านมากกว่า (นาถฤดี เเด่นดวง และวรณา จารุสมบัติ, 2535)

อย่างไรก็ตามก็มีการจัดตั้ง “คณะกรรมการองค์กรพัฒนาด้านเอดส์” ขึ้นเพื่อเป็นตัวประสานงานระหว่างองค์กรสมาชิก และพบว่า ภาครัฐได้เริ่มให้ความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนในการดำเนินงานป้องกันและควบคุมโรคเอดส์ โดยการให้ความสนับสนุนองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งด้านการจัดสรรงบประมาณสนับสนุน อีกทั้งแนวคิดในการประสานงานและร่วมมือ เกิดการทำงานในลักษณะประสานงานกัน เช่น การจัดตั้งอนุกรรมการเพื่อทำหน้าที่ประสานงานระหว่างภาครัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน กระทรวงสาธารณสุข คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนในการป้องกันโรคเอดส์ในคณะกรรมการเอดส์แห่งชาติ หรือ การแต่งตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนเป็นกรรมการในคณะกรรมการชุดต่างๆ (นาถฤดี เเด่นดวง และวรณา จารุสมบัติ, 2535)

4. บทสรุปและสังเคราะห์

จากการเสนอถึงบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์ต่างๆ ที่เป็นการรวมตัวกันของกลุ่มบุคคล หรือหน่วยงานที่มีลักษณะการรวมตัวกันตามความสนใจในประเด็นหรือปัญหาเดียวกัน หรือเน้นการรวมตัวกันเนื่องจากมีผลประโยชน์ร่วมกันก็ตาม การรวมตัวเหล่านี้มักมีเป้าหมาย คือรวมกันเพื่อแก้ไขปัญหา หรือดำเนินกิจกรรมบางอย่าง เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่เห็นพ้องต้องกัน ลักษณะของการรวมตัวนี้ แม้บางท่านอาจจะไม่เห็นด้วยว่า เป็นการรวมตัวกันลักษณะเป็นประชาสังคม แต่การรวมตัวนี้ อาจสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาสังคมได้แม้ว่าการพัฒนาของแต่ละองค์กรจะมีระดับไม่เท่ากัน เนื่องด้วยเป้าหมายการรวมกลุ่มและการดำเนินการของแต่ละองค์กรมีระดับต่างกัน บทความนี้จึงได้พยายามรวบรวมองค์กร หรือหน่วยงานที่คิดว่า เป็นการรวมตัวของกลุ่มคนที่มีลักษณะเป็นประชาสังคม หรือมีศักยภาพที่สามารถพัฒนาเป็นประชาสังคมได้ (ซึ่งอาจเป็นแล้วในสายตาของบางคน อันเป็นผลมาจากความหลากหลายในการจำกัดความ ของคำว่า ประชาสังคม ว่ามีขอบเขตกว้างขวางแค่ไหน) ซึ่งจากการทบทวนลักษณะ และสถานภาพขององค์กรเหล่านี้ อาจสรุปถึงการเกิดขึ้นขององค์กรเหล่านี้ ได้ว่า มีสาเหตุ หรือว่าเราผลักดัน จากอะไรบ้าง พร้อมทั้งสรุปถึงลักษณะเด่นๆ ขององค์กรที่มีความหลากหลายกันทั้งทางด้านความเป็นมา วัตถุประสงค์ และแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนความเป็นไปได้ในการพัฒนาสู่ความเป็นประชาสังคมที่มีความเข้มแข็งได้ในอนาคต

การเกิดขึ้นของกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ ในสังคมไทย

ได้มีผู้ศึกษาถึงการเกิดการรวมกันของกลุ่มบุคคลต่างๆ ว่ามีสาเหตุมาจากปัจจัยหรือแรงผลักดันหลายประการ ซึ่งพอจะสรุปได้คือ

(1) เป็นผลมาจากการที่ภาครัฐ ไม่สามารถตอบสนองความต้องการ หรือไม่มีความสามารถ ในการช่วยแก้ไขปัญหา หรือแก้ไขปัญหาไม่ถูกจุด (Rapin Eiamlapa, 1990; Amara Pongsapich, 1994a) ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความอ่อนแอของภาครัฐ ทำให้เกิดข้อจำกัดมากมายในการมองเห็นปัญหา และแนวทางในการแก้ปัญหา ซึ่งจุดหนึ่งจะมาจากตัวของระบบราชการเอง ที่มีลักษณะเจ้าขุนมูลนาย อีกทั้งมีกฎระเบียบ และขั้นตอนมากมาย ทำให้เกิดความล่าช้า และไม่คล่องตัวในการทำงาน นอกจากนี้ตัวของเจ้าหน้าที่ของรัฐเองก็เป็นส่วนหนึ่ง เนื่องจากไม่เข้าใจปัญหาที่แท้จริง หรือบางครั้งก็ไม่อยู่ในสถานะที่จะช่วยแก้ปัญหาได้ (Rapin Eiamlapa, 1990) ตัวอย่างที่เห็นได้ เช่น การเกิดองค์กรที่ทำงานด้านสงเคราะห์ และการพัฒนาต่างๆ ซึ่งได้เข้ามาช่วยเหลือคนในสังคม ที่มีปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนาของเศรษฐกิจและสังคม และส่งผลกระทบต่อกลุ่มคนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเด็ก เยาวชน คนยากจนในเมือง คนในชนบท เป็นต้น เกิดเป็นองค์กรช่วยเหลือสังคมในลักษณะสังคมสงเคราะห์ องค์กรที่มีกลุ่มเป้าหมายในการทำงานด้านเด็ก และเยาวชน สตรี หรือองค์กรที่มีเป้าหมายเฉพาะในการทำงาน เช่น ด้านพัฒนา ด้านสิ่งแวดล้อม

ด้านการสาธารณสุข นอกจากนี้ยังพบการรวมตัวเพื่อจัดการและแก้ไขปัญหาอันเป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านเอง โดยรวมตัวกันเป็นเครือข่ายต่าง ๆ เกิดเป็นทางเลือกใหม่สำหรับงานพัฒนา

(2) เกิดจากการต้องการความช่วยเหลือสังคมของ 1) คนรุ่นใหม่ ซึ่งกลุ่มคนรุ่นใหม่มักเป็นกลุ่มคนที่เติบโต และได้พัฒนาความคิด และอุดมการณ์ของการช่วยเหลือสังคม ในรั้วมหาวิทยาลัย หรือจากประสบการณ์การทำงานกับคนชนบท ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้จะมีความกระตือรือร้นที่จะทำงานเพื่อสังคม และช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาส 2) คนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมักมีการรวมตัวเพื่อช่วยเหลือในลักษณะการสังคมสงเคราะห์ เช่น การทำงานของมูลนิธิหรือสมาคมต่าง ๆ ที่ทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ สาธารณกุศล 3) ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้เกิดความต้องการช่วยเหลือแก้ไขปัญหา เช่นการรวมกลุ่มของคนในท้องถิ่น เพื่อแก้ไขเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาการแพร่กระจายของโรคเอดส์ ซึ่งกลุ่มที่ 3 นี้ จะเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อช่วยเหลือแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่หรือขอบข่ายที่ค่อนข้างจำกัดมากกว่าสองกลุ่มแรก

ฉะนั้น แรงผลักดันที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันนั้น มีความแตกต่างกันตามลักษณะของแนวคิดในการทำงาน โดยบางกลุ่มอาจเข้ามาทำงานสาธารณประโยชน์ ด้วยแรงผลักดันของศรัทธา ไม่ว่าจะเป็นสำนักทางศาสนา เช่นการรวมกลุ่มทำงานสังคมสงเคราะห์ของกลุ่มองค์กรของศาสนาคริสต์ หรือสำนักทางสังคม ตามลักษณะการทำงานของผู้ที่อยู่ในสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ต้องการเป็นผู้ให้แก่สังคมบ้าง หรือคนรุ่นใหม่ที่มีอุดมการณ์ หรือสำนักของความเป็นกลุ่มที่มีเชื้อชาติ/อาชีพ เดียวกัน เช่น กลุ่มคนจีน กลุ่มการค้า กลุ่มวิชาชีพต่าง ๆ หรือสำนักท้องถิ่น สำนักบ้านเกิด ที่ผลักดันให้เกิดการรวมตัวของคนในระดับท้องถิ่น โดยพบว่า การรวมกลุ่มกันบนพื้นฐานของสำนักในลักษณะหลังนี้กำลังเติบโตตามท้องถิ่นต่าง ๆ และเริ่มเป็นกลุ่มที่มีพลังและศักยภาพค่อนข้างสูงที่จะสามารถพัฒนาไปสู่กระบวนการประชาสังคมได้

(3) การที่รัฐบาลเริ่มกระจายอำนาจ และยอมรับการรวมกลุ่มขององค์กรต่าง ๆ มากขึ้น พร้อมกับการเกิดแนวคิด “ประชาสังคม” ขึ้นในระยะไม่กี่ปีที่ผ่านมา ทำให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นอย่างค่อนข้างชัดเจน ทั้งในเขตเมืองและชนบท เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา หรือดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ร่วมกัน (Yamamoto, 1994) ที่เห็นได้ชัดคือ การเกิดขึ้นอย่างค่อนข้างมากมายของกลุ่มหรือองค์กรใหม่ๆ ที่สนใจในปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นประเด็นที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมไทย

ลักษณะการรวมกลุ่มต่างๆ ในสังคมไทย

ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า การรวมกลุ่มต่าง ๆ นั้น อาจเป็นการรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นจากบุคคลที่มีความสนใจเหมือนกันในประเด็นหรือปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมและอาจเป็นการรวมกลุ่มกันเพื่อพิทักษ์ปกป้องผลประโยชน์ อันเนื่องมาจากการมองเห็นความสำคัญของปัญหา หรือการที่ได้รับผล

กระทบจากการดำเนินการของทั้งภาครัฐและเอกชน ซึ่งลักษณะของการรวมกลุ่มทั้งสองลักษณะ นั้นมีจุดเด่น ๆ ที่สามารถนำมากล่าวสรุปไว้ได้หลายประการคือ

(1) การเกิดของกลุ่มหรือองค์กร ที่เป็นการรวมตัวกันของบุคคลที่มีความสนใจเหมือนกันนั้น โดยเฉพาะกลุ่มหรือองค์กรที่ทำงานในลักษณะการช่วยเหลือในเชิงสังคมสงเคราะห์หรือองค์กรพัฒนาทั้งหลาย มักเป็นการรวมกลุ่มกันของกลุ่มชนชั้นกลาง ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาจากมหาวิทยาลัยหรือผู้ที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมที่ค่อนข้างดีหรือดี ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความพร้อมทั้งทางด้านแรงจูงใจและแนวความคิดที่จะร่วมกันทำกิจกรรมด้วยกัน โดยลักษณะของผู้ที่ทำงานในองค์กรพัฒนานั้นส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชนชั้นกลางซึ่งได้รับอิทธิพลและแนวความคิดในการพัฒนาสังคมมาจากการเข้าร่วมกิจกรรมในมหาวิทยาลัย และจากประสบการณ์ในการทำงานภาคสนามก่อน (มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม, 2539; Yamaoto, 1994) ส่วนการรวมกลุ่มเพื่อการดำเนินการกิจกรรมที่ออกมาในลักษณะสงเคราะห์นั้น มักเป็นกลุ่มคนที่มีสภาพทางสังคม และฐานะทางเศรษฐกิจที่ค่อนข้างดี หรือดี เช่น กลุ่มบุคคลที่ทำงานในสภาสังคมสงเคราะห์แห่งประเทศไทยหรือสภาสตรีแห่งชาติ หรือแม้แต่ในสมาคม มูลนิธิ ที่ทำกิจกรรมด้านสาธารณกุศล โดยเฉพาะในส่วนของการฝ่ายบริหาร ก็มักจะเป็นคนในกลุ่มนี้ แม้ว่าผู้ทำงานในการช่วยเหลือจริง ๆ อาจประกอบด้วยบุคคลหลายสถานะ และหลากหลายในอาชีพก็ตาม

(2) การรวมกลุ่มในลักษณะเพื่อปกป้องผลประโยชน์ ที่มีกิจกรรมออกมาในรูปของการรวมกลุ่มของคนที่อยู่ในพื้นที่เดียวกัน และมีกลุ่มเป้าหมายในการดำเนินกิจกรรมเหมือนกัน กลุ่มลักษณะนี้จะได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์หรือทำงานเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในภูมิภาคต่าง ๆ ตลอดจนกลุ่มที่เน้นการรวมตัวกันโดยมีเป้าหมายในการคัดค้านหรือต่อต้านการดำเนินการโครงการต่าง ๆ ของรัฐและเอกชน กลุ่มลักษณะนี้มักเป็นกลุ่มชาวบ้านซึ่งถือได้ว่า เป็นกลุ่มรากหญ้า (grass root) ของสังคมไทย ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากโครงการต่าง ๆ ตัวอย่างของกลุ่มลักษณะนี้ จะได้แก่การรวมตัวของชุมชนบ้านครัวในกรุงเทพฯ การรวมตัวของชาวบ้านในการคัดค้านโครงการสร้างเขื่อนน้ำโจน และที่กำลังเป็นปัญหาในปัจจุบันคือ กลุ่มชาวบ้านที่กำลังคัดค้านการสร้างเขื่อนแก่งเสือเต้น ในจังหวัดแพร่ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการรวมตัวของกลุ่มเกษตรกรรายย่อย หรือกลุ่มสมัชชาคนจน ซึ่งกลุ่มลักษณะหลังนี้ได้มีการเขียนเป็นรายงานอีกชิ้นหนึ่งที่เน้นการศึกษา การรวมกลุ่มของคนในระดับรากหญ้านี้

(3) การจดทะเบียนหรือไม่จดทะเบียนของกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ อมรา พงศาพิชญ์ (1994b) เคยกล่าวถึงว่า การรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ นั้น จะมี 2 ลักษณะคือ 1) เป็นการรวมกลุ่มและมีการจดทะเบียนกับหน่วยงานของรัฐ ซึ่งจะออกมาในรูปของลักษณะการตั้งเป็นสมาคม หรือมูลนิธิเป็นส่วนใหญ่ และ 2) เป็นการรวมตัวเป็นกลุ่ม แต่ไม่ได้มีการจดทะเบียนกับหน่วยราชการ กลุ่มหลังนี้จึงมีชื่อของกลุ่มออกมาในรูปของโครงการ กลุ่ม คณะกรรมการ ฯลฯ การกำหนดให้มีการจดทะเบียนนี้ เป็นมาตรการของภาครัฐที่มีขึ้นเพื่อเป็นการควบคุมการดำเนินการกิจกรรมของ

กลุ่มและองค์กรต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้น โดยรัฐได้พยายามออกพระราชบัญญัติ เพื่อควบคุมการตั้งกลุ่มต่าง ๆ หลายฉบับ เช่น

- พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2485 ที่ให้กลุ่มหรือองค์กรที่จัดตั้งเป็นสมาคม หรือมูลนิธิได้จดทะเบียน โดยอาจจดทะเบียนกับกระทรวงมหาดไทย หรือหากเป็นกิจกรรมด้านวัฒนธรรม ก็จดทะเบียนกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
- พระราชบัญญัติสมาคมการค้า พ.ศ. 2509 ที่ออกมาเพื่อควบคุมดูแลสมาคมการค้าต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้น โดยให้สมาคมที่ตั้งขึ้น ได้จดทะเบียนกับกรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์
- พระราชบัญญัติการฉ้อโกง พ.ศ. 2517 ที่ออกมาเพื่อควบคุมสมาคมฉ้อโกงที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมาย โดยเฉพาะในสังคมชนบท

หากพิจารณาถึงผลดี และผลเสียของการจดทะเบียนนั้น ประเด็นที่เด่นชัดในผลดีคือการได้รับการยกเว้นการเสียภาษี ส่วนผลเสียนั้นก็คือ การที่ต้องรายงานกิจการต่าง ๆ แก่ภาครัฐ ซึ่งการจดทะเบียนนั้นต้องมีเงื่อนไขการจดทะเบียนที่สำคัญ โดยเฉพาะในการตั้งมูลนิธิ หรือสมาคม ที่ต้องจดทะเบียนกับกระทรวงมหาดไทยนั้น ต้องกำหนดวัตถุประสงค์ว่า “ไม่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับการเมืองแต่ประการใด” อย่างไรก็ตาม หากต้องการจัดตั้งสมาคมที่ต้องการดำเนินการเกี่ยวกับการเมือง ก็สามารถทำได้ เพราะไม่มีกฎระเบียบห้าม แต่หากต้องการจดทะเบียนจัดตั้งมูลนิธิโดยมีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อการกุศลสาธารณะก็ต้องให้มีข้อความกำกับว่า “ไม่ยุ่งเกี่ยวกับการเมือง” และถ้าต้องการให้มีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมและสนับสนุนระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ก็สามารถทำได้ โดยต้องระบุให้ชัดเจนไว้ในวัตถุประสงค์ว่า “เพื่อส่งเสริมการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ด้วยความเป็นกลาง และไม่ให้สนับสนุนด้านการเงินหรือทรัพย์สินแก่นักการเมือง หรือพรรคการเมืองใด” (คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน, 2538)

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า ในสายตาของภาครัฐนั้น รัฐยังไม่ไว้วางใจการดำเนินกิจกรรมขององค์กรต่าง ๆ จึงได้มีการออกกฎระเบียบ พระราชบัญญัติต่าง ๆ เพื่อเป็นกลไกในการควบคุม แต่ก็เป็นควบคุมได้เฉพาะหน่วยงาน หรือองค์กรที่ต้องการจดทะเบียนกับภาครัฐเท่านั้น ยังมีหน่วยงาน กลุ่ม หรือองค์กรอีกเป็นจำนวนไม่น้อย ที่ไม่มีการจดทะเบียนกับหน่วยงานของรัฐ อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐยังไม่ไว้วางใจแต่บทบาทของกลุ่ม หรือองค์กร โดยเฉพาะองค์กรพัฒนาเอกชนนั้น ในสายตาของรัฐเริ่มดีขึ้น อันเห็นได้จากการมีส่วนร่วมขององค์กรพัฒนาเอกชนในการเข้าร่วมประชุมสัมมนาในระดับนโยบายกับภาครัฐ หรือการเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 8 (Yamamoto, 1994, เอนก นาเคบุตร, 2533) นอกจากนี้องค์กรเหล่านี้ก็เห็นความจำเป็นในการที่ต้องมีการประสานงานร่วมกับภาครัฐด้วยเช่นกัน จึงมีความพยายามจากหลายองค์กรที่ทำงานในกลุ่มเป้าหมายเดียวกัน หรือมีวัตถุประสงค์ของการทำงานที่คล้าย ๆ กันรวมตัวกัน และจัดให้มีศูนย์กลางที่เป็นตัว

คอยประสานงานระหว่างองค์กรที่เป็นสมาชิก และระหว่างองค์กรกับหน่วยงานภาครัฐ เช่น การตั้งสภาองค์กรเด็กและเยาวชน (สอद्य.) การตั้งข่ายความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาไทย และการตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์การเอกชนพัฒนาชนบท (กป.อพช.) เป็นต้น แต่สำหรับกลุ่มหรือองค์กรที่รวมตัวกันในระดับรากหญ้า ในสายตาของภาครัฐยังไม่ดีขึ้นมากเท่ากับกลุ่มหรือองค์กรอื่น ดังจะเห็นได้จาก การมีการสร้างกลุ่มเพื่อต่อต้านการเรียกร้อย (สร้างมือบชนมือบ) ไม่ว่าในกรณีสมัชชาคนจน หรือ เชื้อนแก่งเสือเต้น และบางครั้งก็มีการปราบปรามอย่างค่อนข้างรุนแรง ซึ่งก็มักไม่ค่อยได้รับความสนใจจากสาธารณชนเท่าไรนัก นอกจากหน่วยงานหรือบุคคลที่เล็งเห็นความไม่ยุติธรรมที่เกิดขึ้น การปราบปรามอาจออกมาในรูปของการลอบสังหารผู้นำชาวบ้าน ที่มีการกระทำมานานแล้ว และยังมีอยู่แม้ในปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น กรณีสังหารครูประเวียร บุญหนัก ในกรณีคัดค้านโรงโม่หิน ในจังหวัดเลย เมื่อปี พ.ศ. 2538 หรือออกมาในรูปการปราบปรามโดยกำลังเจ้าหน้าที่ เช่น ในกรณีชานากำแพงที่ทำการปิดถนนชุมชนประท้วงให้รัฐแก้ไขปัญหาค่าที่ดินเชตป่า และปัญหาราคาข้าว เมื่อปี พ.ศ. 2536 หรือการหายตัวไปในกรณีของ ทนง โพธิ์อ่าน ผู้นำแรงงาน และนางสุชาดา คำฟูบุตร ที่คัดค้านโรงงานอุตสาหกรรมที่สร้างมลภาวะ เมื่อปีพ.ศ. 2537 เป็นต้น (นฤมล ทับจุมพล และคนอื่น ๆ , 2539)

เหตุการณ์เหล่านี้ได้แสดงถึงความแตกต่างในการได้รับการปฏิบัติจากภาครัฐต่อกลุ่มหรือองค์กรที่มีโครงสร้างตลอดจนวิธีการดำเนินงานกิจกรรมที่แตกต่างกัน อาจมาจากสาเหตุของลักษณะการเคลื่อนไหว ซึ่งหากเป็นการผลักดันหรือเคลื่อนไหวที่ไม่กระทบต่อความมั่นคงหรืออำนาจภาครัฐ ภาครัฐจะยอมรับบทบาทนี้ได้ แต่หากการเคลื่อนไหวในประเด็นหรือกรณีที่เกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐที่มีความสัมพันธ์กับผลประโยชน์ที่ขัดแย้งกันกับชาวบ้าน สถานะของการรวมกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนจะกลายเป็นข้อจำกัดทันที (เอนก นาคะบุตร, 2533)

ลักษณะการรวมตัวกันของกลุ่มบุคคลที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เป็นการเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขต่าง ๆ ที่แตกต่างกัน ประกอบกับมีโครงสร้าง ลักษณะการรวมกลุ่มและการดำเนินกิจกรรม ที่แตกต่างกันด้วย ฉะนั้น การพัฒนากลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมไทย ให้เป็นประชาสังคมที่เข้มแข็ง และมีการดำเนินงานที่สามารถส่งผลกระทบในทางที่เป็นประโยชน์แก่สังคมนั้น จึงไม่เท่าเทียมกันด้วย ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการศึกษาถึงความเป็นไปได้ของแต่ละกลุ่มหรือองค์กร ภายใต้เงื่อนไขของบริบทที่กลุ่มหรือองค์กรนั้น ๆ ดำรงอยู่

ยุทธศาสตร์การผลักดันกระแสประชาสังคมในสังคมไทย

หากพิจารณาจากการรวมกลุ่มต่าง ๆ ทั้งที่เป็นการรวมกลุ่มในรูปของสมาคม มูลนิธิ สโมสร ที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายหรือกลุ่มโครงการ กิจกรรม ที่ไม่ขึ้นทะเบียนกับภาครัฐ จะพบว่า มีกลุ่มองค์กรต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายในสังคมไทย โดยกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ สามารถแยกเป็นกลุ่มองค์กรเอกชนสาธารณประโยชน์ ที่ทำงานลักษณะสังคมสงเคราะห์ กลุ่มองค์กรทางธุรกิจ กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มองค์กรชาวบ้าน หรือองค์กรประชาชน และอาจรวมถึงกลุ่มองค์กร

เอกชนที่จัดตั้งโดยภาคธุรกิจ เช่น โครงการตาวิเศษ ของมูลนิธิสร้างสรรค์ไทย เป็นต้น ซึ่งการรวมกลุ่มขององค์กรต่าง ๆ ข้างต้นจะสามารถผลักดันไปสู่กระแสประชาสังคมหรือไม่นั้น จะต้องพิจารณาจากโครงสร้างอำนาจในสังคมที่อาจเป็นตัวช่วยสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคในการผลักดันได้ กลุ่มที่สำคัญในโครงสร้างอำนาจของสังคมไทย คือภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชนหรือสังคม

ในอดีตที่ผ่านมาภาครัฐได้เติบโตอย่างมาก โดยเฉพาะในลักษณะรวมศูนย์อำนาจ แต่ขาดประสิทธิภาพในการแก้ไขปัญหาในสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น สำหรับภาคธุรกิจยังมีภาพของการดำเนินกิจกรรมที่มุ่งกำไร จนเป็นภาคที่มีอำนาจเงินและอำนาจปัญญา และสามารถเชื่อมโยงกับภาครัฐ เพื่อให้มีการใช้อำนาจรัฐ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อการดำเนินธุรกิจ ซึ่งเป็นจุดหนึ่งที่น่าไปสู่ปัญหาวิกฤตต่าง ๆ ในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความเหลื่อมล้ำในสังคม ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และสำหรับภาคประชาชนนั้น เป็นภาคที่แบกรับปัญหาในสังคม โดยยังไม่สามารถมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาได้อย่างจริงจัง โครงสร้างอำนาจทั้งสามกลุ่มนี้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างไม่มียุทธศาสตร์ (สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ, 2540) คำถามที่เกิดขึ้นก็คือ จะทำอย่างไรภาคต่าง ๆ ทั้งสามภาคมีความสัมพันธ์อย่างมีดุลยภาพอำนาจเท่าเทียมกัน โดยเฉพาะภาคประชาชนจำเป็นต้องเข้มแข็งขึ้น ในขณะที่ภาครัฐควรจะต้องเล็กลงและภาคธุรกิจควรมีบทบาทที่จะสนับสนุนและช่วยเหลือการเกิดประชาสังคมมากกว่าบทบาทเพียงการแสวงหากำไร

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาถึงสถานการณ์และบทบาทขององค์กรสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย ตลอดจนความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกับภาครัฐและภาคธุรกิจ อาจทำให้เห็นภาพของระดับความสัมพันธ์ทั้งในแง่ของการประสานงานร่วมมือกัน และข้อจำกัดที่จะนำไปสู่อุปสรรคในการประสานความสัมพันธ์กันได้

ภาครัฐ ได้เริ่มเห็นถึงศักยภาพของภาคเอกชน โดยเฉพาะองค์กรต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเพื่อทำงานสาธารณประโยชน์ เช่น การเปิดโอกาสให้องค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาในเชิงนโยบายมากขึ้น แม้ว่าจะมีข้อจำกัดในการเข้ามามีส่วนร่วมในประเด็นหรือกรณีที่ไม่ท้าทายอำนาจรัฐมากนัก นอกจากนี้ การที่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐบางหน่วยงานเปิดรับแนวคิดการพัฒนาแนวทางใหม่ เช่น การเกษตรแบบผสมผสาน ของหน่วยงานของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ นับเป็นจุดเริ่มต้นการประสานความคิดและการทำงานร่วมกัน และอีกส่วนหนึ่งที่ภาครัฐได้แสดงถึงการเปิดรับการทำงานขององค์กรเอกชนคือ การจัดสรรเงินทุนของกระทรวงสาธารณสุข แก่โครงการต่าง ๆ ที่ทางองค์กรพัฒนาเอกชนเสนอขอมา โดยเฉพาะในเรื่องของการป้องกันและควบคุมโรคเอดส์

นอกจากนี้หากภาครัฐสามารถผลักดันให้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 8 ประสบความสำเร็จในการดำเนินงานโอกาสที่ประชาสังคมจะได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็งขึ้นก็จะมีมากขึ้นตามมา กลไกจากทางภาครัฐจึงยังดำรงความสำคัญ ที่จะเป็นผู้สนับสนุนการเกิดประชาสังคมของกลุ่มหรือองค์กรต่าง ๆ

ภาคธุรกิจ บทบาทของภาคธุรกิจนั้นอาจเป็นทั้งฝ่ายสนับสนุนการเกิดองค์กรประชาสังคม และทั้งเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมในลักษณะประชาสังคมเอง บทบาทในการเป็นฝ่ายสนับสนุน อาจทำได้โดยเฉพาะด้านเงินทุนแก่โครงการหรือกลุ่ม หรือการจัดตั้งองค์กร หรือสถาบันที่ดำเนินกิจกรรมลักษณะประชาสังคม ซึ่งในปัจจุบันพบว่ามีการเริ่มต้นบ้างแล้ว ไม่ว่าจะเป็นโครงการ Think-Earth โครงการตาวิเศษ ของมูลนิธิสร้างสรรค์ไทย โครงการรักเรารักษโลก ของบริษัทสิทธิผลมอเตอร์ มูลนิธิพัฒนาชนบท ของบริษัทในเครือเจริญโภคภัณฑ์ มูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ของบริษัท บางจาก สมาคมแนวร่วมภาคธุรกิจด้านภัยเอดส์ เป็นต้น สำหรับบทบาทของภาคธุรกิจในการดำเนินกิจกรรมในลักษณะประชาสังคมเองนั้น ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมขององค์กรภาคธุรกิจที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นประชาสังคมได้คือ ภาคธุรกิจในส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะบทบาทของหอการค้าจังหวัด ที่มีนักวิชาการอีกทั้งมีแผนนโยบายระดับประเทศที่ผลักดันให้มีความเข้มแข็งขึ้น เพื่อเป็นกลไกสำคัญตัวหนึ่งในการพัฒนาท้องถิ่น อีกทั้งยังสามารถเป็นตัวประสานเชื่อมโยงองค์กรธุรกิจในระดับท้องถิ่นด้วยกัน ในการพัฒนาระดับภูมิภาคด้วย (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2539) นอกจากนี้บทบาทของหอการค้าจังหวัดยังได้รับการสนับสนุนให้มีส่วนร่วมในงานของจังหวัดด้านอื่นๆ ด้วย ไม่ได้จำกัดเฉพาะการค้าธุรกิจเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ในการตั้งอนุกรรมการวัฒนธรรมจังหวัด ที่เน้นกิจกรรมด้านวัฒนธรรม พบว่าเกือบทุกจังหวัดจะมีประธานหอการค้าจังหวัดเป็นหนึ่งในคณะอนุกรรมการด้วย (คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540 ข) และงานของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) เกี่ยวกับการท่องเที่ยว บุญบังไฟในอีสาน ซึ่งเป็นการศึกษาประเพณีบุญบังไฟของจังหวัดยโสธร ที่เปลี่ยนไป โดยนำเสนอถึงความสัมพันธ์ของกลุ่มพ่อค้าเชื้อสายจีน และหอการค้าจังหวัด ภาครัฐและชาวบ้าน โดยพบว่า มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบที่มีลักษณะของการปรับประเพณีท้องถิ่นในชนบทให้กลายเป็นประเพณีของชุมชนระดับเมือง เป็นการปรับเปลี่ยนโดยกลุ่มต่างๆ ในเมืองยโสธร ที่มีทั้งการตอรอง ประณีประนอม ช่วยเหลือและขัดแย้งจนในที่สุดเป็นงานบุญบังไฟที่มีลักษณะเฉพาะเพื่อตอบสนองความสัมพันธ์ภายในชุมชนของเมือง

ภาคประชาชนหรือสังคม การเกิดกลุ่มหรือองค์กรสาธารณประโยชน์ในสังคมไทย ที่มีพัฒนาการทั้งจำนวนที่เพิ่มและแนวความคิดของกลุ่มและองค์กรที่เติบโตขึ้น อีกทั้งการเกิดกลุ่มหรือเครือข่ายกิจกรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการรวมกลุ่มของภาคประชาชนเอง เหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงการเริ่มก้าวไปสู่การรวมตัวของกลุ่มที่เข้มแข็งขึ้น ประกอบกับการเล็งเห็นความสำคัญของการประสานงานและเชื่อมโยงกลุ่มหรือองค์กรเหล่านั้นด้วยกันและกับภาครัฐและภาคธุรกิจ โดยมีการจัดตั้งตัวกลางประสานงานของกลุ่มหรือองค์กรกิจกรรมที่มีลักษณะทำงานคล้ายๆ กันทั้งในแง่ของกลุ่มเป้าหมายหรือเป้าหมายของการดำเนินงาน ทำให้บทบาทของกลุ่มหรือองค์กรเหล่านี้เริ่มเป็นที่ยอมรับจากภาครัฐและภาคธุรกิจมากขึ้น กิจกรรมหรือโครงการบางอย่างที่กลุ่มหรือองค์กรพัฒนาเอกชน หรือขององค์กรภาคประชาชน จึงได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ และภาคธุรกิจตามไปด้วย แม้ว่ากิจกรรมหรือโครงการที่ได้การสนับสนุนมักเป็นกิจกรรมที่ไม่ต่อต้านอำนาจรัฐ หรือไม่กระทบกระเทือนผลประโยชน์ของทั้งภาครัฐและภาคธุรกิจ แต่ก็เป็นการเปิดโอกาสให้ภาครัฐ ภาคธุรกิจ และภาคประชาชน ได้ก้าวออกมาจากจุดยืนของตนเองที่ไม่สนใจภาคอื่นมาสู่การทำงานในลักษณะของการประสานงานกันมากขึ้น ทั้งนี้ถือว่าเป็นการพัฒนาการที่ดี เพราะเป็นที่ยอมรับ

กันแล้วว่าการประสานงานความสัมพันธ์และความร่วมมือของทั้ง 3 ภาค เป็นสิ่งจำเป็นในการสนับสนุนการสร้างประชาสังคมที่เข้มแข็ง

ดังนั้นหากมองในเชิงบวก โอกาสที่จะพัฒนากลุ่มหรือองค์กรทั้งภาคธุรกิจและภาคประชาชนไปสู่การเป็นประชาสังคมที่สมบูรณ์มีความเป็นไปได้ แต่ทั้งนี้ต้องอาศัยเงื่อนไขหลายอย่างโดยเฉพาะการผลักดันที่ทำให้ทั้ง 3 ภาคข้างต้น ได้ก้าวออกมาจากจุดของตนมากที่สุด และเกิดอุดมการณ์หรือสำนึกร่วมกันอย่างจริงจังที่จะพัฒนาให้เกิดขึ้น จึงเกิดคำถามที่ท้าทายสำหรับการศึกษาในระดับลึกต่อไปทั้ง 3 ภาคจะสามารถร่วมมือประสานงานกันอย่างไร และในระดับไหนเพื่อก่อให้เกิดการสนับสนุนมากกว่าการกีดกันหรือเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประชาสังคมของแต่ละภาค

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา. รายงานประจำปี 2528-2529 : กองทุนพัฒนาท้องถิ่นไทย-แคนาดา กับการสนับสนุนองค์การพัฒนาเอกชน. 2529.

กุศล สุนทรธาดา และคณะ. ทบทวนสถานการณ์และองค์ความรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็กในประเทศไทย. รายงานเสนอต่อสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, กรกฎาคม 2540.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ ที่เกี่ยวกับสมาคมและมูลนิธิ. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. ทำเนียบองค์กรเอกชนทั่วประเทศ ปีพ.ศ.2540. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540 ก.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. บันทึกวัฒนธรรม 2540. กรุงเทพมหานคร:สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2540 ข.

ชัชวาลย์ ทองดีเลิศ. “ภูมินิเวศวัฒนธรรม : ทิศทางใหม่ของการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นเพื่อระบบนิเวศที่ยั่งยืน” ใน ปาจารย์สาร ฉบับ หัวกะทิ ปีที่ 23 ฉบับที่ 2, มีนาคม, เมษายน 2539 :40:44.

ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาคการณ์ไกล (บรรณาธิการ) . ประชาสังคม : ทรรศนะนักคิดในสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, 2540.

นฤมล ทับจุมพล, ประภาส ปิ่นตบแต่ง และสมชาย ปรีชาศิลปกุล. “การเคลื่อนไหวของขบวนการประชาชนในชนบทกับการปราบปรามของรัฐ (ช่วงหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 - ปัจจุบัน.” ใน รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 19 ฉบับที่ 3, 2539 : 50-67.

นาถฤดี เต๋นดวง และวรรณ จารุสมบัติ. รายงานการวิจัยเรื่อง บทบาทองค์กรพัฒนาเอกชนในการดำเนินงานป้องกันและควบคุมโรคเอดส์ (ฉบับร่าง) . ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข, คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2535.

นิติ เอียวศรีวงศ์. ห้องเที่ยวบุญบังไฟในอีสาน: บุญบังไฟต้องรับใช้ชาวโสธร ไม่ใช่ชาวโสธรรับใช้บุญบังไฟ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, 2536.

ประเวศ วะสี คนมีเงินกับการช่วยพัฒนาสังคม กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2533.

เพ็ญจันทร์ ประดับมุข. “ประชาสังคมกับการแพทย์และสาธารณสุขไทย” ใน *ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ: บทวิเคราะห์ทางวิชาการ*. สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ (บรรณาธิการ). กรุงเทพมหานคร:สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2540.

มูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคม. *การบริหาร อพช. ความไฝ่ฝันที่ต้องเป็นจริง*. เอกสารสรุปการสัมมนาผู้บริหารองค์การพัฒนาเอกชน, 12-13 กันยายน 2529.

วัลลภ ตังคณานฤกษ์. “เด็กไทยยุคนิคส์.” *จุลสารทางเลือกการพัฒนา ฉบับพิเศษ : รายงานคุณภาพการพัฒนา ฉบับปีที่ 7*, มกราคม- ธันวาคม, 2532 : 251-255.

วิฑูรย์ เพิ่มพงศาเจริญ.” พัฒนาการทางแนวคิดขององค์การพัฒนาเอกชน : การแสวงหาทางออกในการพัฒนาสังคม.” ใน *พัฒนาสังคม : รวมบทความด้านการพัฒนาสังคมขององค์การพัฒนาเอกชน*. หนังสือออกเนื่องในงาน “สัปดาห์เผยแพร่งานพัฒนาเอกชน”, พฤศจิกายน, 2529.

วิศิษฐ์ วัชรวิญญู. บทบรรณาธิการ: ฐานที่มั่นใหม่ของภารกิจการเปลี่ยนแปลงสังคม. ใน *ปาจารยสาร ฉบับ หัวกะทิ*, ปีที่ 23 ฉบับที่ 10, กรกฎาคม, สิงหาคม 2539:2-4

สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอื่นๆ . *ทำเนียบนามองค์กรพัฒนาเอกชนไทย*. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ. “ประชาสังคม: ดุลยภาพใหม่เพื่อสุขภาพ.” ใน *ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ: บทวิเคราะห์ทางวิชาการ*. สุวิทย์ วิบุลผลประเสริฐ (บรรณาธิการ). กรุงเทพมหานคร:สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข, 2540

เสรี พงศ์พิศ. *คาทอลิกกับสังคมไทย ตั้งแต่สมัยพระนารายณ์จนถึงปัจจุบัน*. เอกสารวิชาการ หมายเลข 42 เพื่อประกอบการสัมมนา สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย, 24 ธันวาคม 2525. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. “องค์การเอกชนสาธารณประโยชน์กับการพัฒนาประเทศ.” *จดหมายข่าวประชาคมวิจัย ฉบับที่ 8*, กรกฎาคม 2539 : 11-19.

เอนก เหล่าธรรมทัศน์. *มองเศรษฐกิจการเมืองไทยผ่านการเคลื่อนไหวของสมาคมธุรกิจ*. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตย และการพัฒนา, 2539.

อนุชาติ พวงสำลี (บรรณาธิการ). *ท้องถิ่นของเรา : ทำเมืองไทยให้น่าอยู่และยั่งยืน*. หนังสือประกอบการจัดงานเวทีสิ่งแวดล้อมไทย 39, 3-5 มกราคม 2540.

ภาษาอังกฤษ

Amara Pongsapich. “Nongovernmental Organizations in Thailand.” In *Emerging Civil Society in Asia Pacific Community*, Tadashi Yamamoto (editor) . 1994a.

Amara Pongsapich “ Philanthropy in Thailand.” In *Emerging Civil Society in Asia Pacific Community*, Tadashi Yamamoto (editor) . 1994b.

Rapin Eiamlapa. *People’s Participation and the State : A Study of the Role of Non-Government Organizations (NGOs) in the Thai Development Process*. Thesis submitted for the degree of Master of Arts (Asian Studies) , Australian National University, 1990.

Yamamoto, Tadashi. “Integrative Report.” In *Emerging Civil Society in Asia Pacific Community*. Tadashi Yamamoto (editor) . 1994.